

**АРХІВИ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ
ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ
XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ**

*Колективна монографія
за ред. Вадима Ададурова*

Series «Publications of the Department
of World Modern History of UCU»

Number 1

**ARCHIVES OF FOREIGN CONSULAR OFFICES
AS A SOURCE FOR THE STUDY
OF UKRAINIAN HISTORY DURING
THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES**

*Collective work
edited by Vadym Adadurov*

UKRAINIAN CATHOLIC UNIVERSITY
PUBLISHING HOUSE
LVIV 2017

Серія «Видання Кафедри світової історії
нового і новітнього часу УКУ»

Число 1

**АРХІВИ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ
ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ**

*Колективна монографія
за ред. Вадима Ададунова*

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
Львів 2017

УДК [930.253:341.8(4)]:94(477)»18/19»
ББК 63.2:63.3(4Укр)5
А 875

Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії ХІХ – початку ХХ століть / Колективна монографія за ред. Вадима Ададурова. – Львів: Видавництво УКУ, 2017. – 152 с. – (Серія «Видання Кафедри світової історії нового і новітнього часу УКУ», ч. 1).

ISBN 978-966-2778-94-6

У виданні аналізуються укладені в різні проміжки "довгого" ХІХ століття звіти консульських установ Франції, Іспанії, Австрії та Великобританії у портах Північного Причорномор'я, насамперед в Одесі. Систематично здійснювані іноземними консулами описи контексту їхнього перебування розглядаються як цінне джерело до вивчення історії економічного, демографічного, кліматичного, інфраструктурного, соціального, політичного розвитку південних та центральних регіонів сучасної України в «часі довгого тривання».

The study analyzes reports prepared at different points of the "long" 19th century by French, Spanish, Austrian and British consular offices in the ports on the northern Black Sea coast, primarily in Odesa. The foreign diplomats' accounts about the local context are treated as a valuable source for economic, demographic, climatic, infrastructural, social and political history of today's Southern and Central Ukraine from the perspective of "longue durée".

Рецензенти:

а-р іст. наук, проф., завідувач кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова О. Б. Дьомін;

а-р іст. наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України О. О. Кураєв.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Гуманітарного факультету
Українського католицького університету (протокол № 4 від 27.06.2017).

ISBN 978-966-2778-94-6

© Український католицький університет, 2017

© Видавництво УКУ, макет, 2017

ЗМІСТ

Вступ

Віддзеркалення української історії
ХІХ–ХХ століть у дипломатичних архівах
іноземних держав (Вадим Ададуров).....7

Introduction

Ukrainian History of the 19th-20th Centuries
in Foreign Diplomatic Archives (Vadym Adadurov).....13

Розділ перший

Архів французького генерального консульства
в Одесі як джерело до реконструкції історії Північного
Причорномор'я та внутрішніх регіонів України
1803–1812 років (Вадим Ададуров) 19

Розділ другий

Кореспонденція іспанського консульства в Одесі першої
половини ХІХ століття в Національному історичному архіві
Іспанії (Богдан Чума) 41

Розділ третій

Матеріали австрійських консульських
установ у Північному Причорномор'ї як джерело
до історії економічного розвитку регіону 50–70-х років
XIX століття (*Ігор Жалоба*) 81

Розділ четвертий

«Голова Медузи»:
Британське генеральне консульство в Одесі
та його звіти на початку XX століття (*Роман Сирота*) 115

Післямова (*Вадим Ададуров*) 148

Afterword (*Vadym Adadurov*) 150

ВСТУП

**ВІДЗЕРКАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ
XIX–XX СТОЛІТЬ У ДИПЛОМАТИЧНИХ АРХІВАХ
ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ**

Найдавнішими формами діалогу між представниками різних соціальних культур були торговельні, місіонерські та дипломатичні відносини. Вони неухильно охоплювали простори, де спостерігалася нова динаміка соціальних та економічних процесів і створювалися стабільні політичні умови. Починаючи зі зламу XVIII–XIX ст., яскравий приклад залучення до понадрегіонального діалогу культур демонструвала територія, яка сьогодні належить Україні, а тоді перебувала під рукою російських самодержців. Йдеться не лише про Північне Причорномор'я, завойоване Росією у війнах з Османською імперією та Кримським ханством, але й історичні провінції Поділля, Волинь та «Польська Україна», приєднані внаслідок поділів Речі Посполитої. Ці простори почали швидко інтегруватись у європейський економічний обмін завдяки нарощуванню

високопродуктивного сільськогосподарського виробництва й торгівлі, яка зробила відомими бренди Одеси¹ та Бродів².

Як і будь-яка сфера людської активності, вищезгадане цивілізаційне піднесення відобразилось у великій кількості різнопланових свідчень як місцевого, так і зовнішнього походження. Однак досі в науковий обіг залучалися головним чином тексти, що були продуктом життєдіяльності царської адміністрації, місцевих громад чи мешканців, подорожан. Разом із тим, у європейських архівах зберігається практично не запотребований українськими істориками пласт свідчень французьких, англійських, іспанських, неаполітанських, австрійських, німецьких торговельних консулів у Північному Причорномор'ї. Ці свідчення як певна дискурсивна тяглість беруть початок від перших років ХІХ ст. і сягають завершення Першої світової війни. Цей понад столітній досвід оповідей про реалії тутешнього (і не тільки) життя може стати підосновою нового вектора в дослідженні української історії, що якісно відрізнятиметься від дотеперішнього борсання в тенетах фрагментарних свідчень місцевого значення чи спорадичних запозичень із російських центральних архівів. Наприклад, докладні щорічні статистичні таблиці

¹ В. Ададуrow. Економічні інтереси на службі великої політики: Проекти та спроби французького проникнення на південні ринки Російської імперії (1800–1812 роки) // *Україна Модерна* 10 (Київ – Львів 2006) 21–37; В. Ададуrow. *Вписування української історії в європейський контекст і його методологічні засади*. Львів: Вид-во УКУ 2013, с. 38.

² В. Kuzmany. *Die Stadt Brody im langen 19. Jahrhundert – Eine Misserfolgsgeschichte?*: Dissertation Dr. Ph. Wien 2008 (режим доступу: othes.univie.ac.at12604/1/2008).

експорту-імпорту з причорноморських портів, які містяться в листуванні згаданих торговельних консулів, дозволяють виміряти обсяги української економічної присутності в Європі в точних цифрах, подібно до того, як свого часу П'єр і Югетт Шоню дослідили могутність Іспанської корони другої половини ХVІ ст. за допомогою вивчення реєстрів порту Севілья³.

Згортання мережі іноземних консульств у Північному Причорномор'ї одразу після встановлення там радянської влади було частково компенсоване заснуванням консульств у столицях УРСР, а також фундаціями консульських установ іноземних держав у Львові й Чернівцях. Важливе значення при цьому відіграли як фронтирність останніх міст на межі європейського і радянського світів, так й економічно-сировинні інтереси провідних країн Заходу в цьому регіоні, який також розглядали як ринок збуту. Отож іноземна дипломатична присутність на теренах сьогоденної України була, починаючи з ХІХ ст., сталим і майже неперервним феноменом, що засвідчив тенденцію до осучаснення регіону.

Спробуємо в загальних рисах окреслити параметри погляду іноземного дипломата на територію його округу. Звісно дипломати, як і кожний представник іншої соціальної культури, не були позбавлені упередженості у ставленні до тубільної реальності. Крім того, вони часто-густо були носіями досвідів, яких набули до прибуття в пункт призначення на території нинішньої України, в інших місцях своєї служби, тож споглядали

³ Див.: Ж.-Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададуrow. *Французька історіографія ХХ століття*. Львів: «Класика» 2001, с. 7.

цю реальність через своєрідні соціокультурні «окуляри», які викривляли її. У випадку західноєвропейських дипломатів, які виконували свої функції в різних частинах Східної Європи, йшлося про зверхній погляд «цивілізованої» людини на реальні «напівцивілізованого» світу на межі між Європою і Азією. Інформація, яку викладено в дипломатичних депешах, мала особливий джерело: вона мусила бути опосередкована оповідями людей, які або краще знали тутешній світ, бо довше – від народження чи внаслідок постійних інтересів – жили в ньому, або не відчували мовного бар'єру з більшістю місцевого населення й вільно, не викликаючи підозр у влади, пересувалися місцевими теренами. Наприклад, посередником у спілкуванні з тутешніми мешканцями першого французького генерального комісара з торговельних відносин в Одесі Наталя-Анрі Мюра д'Азіра був його син, який, «перебуваючи при ньому багато років, на даний час добре знає російську, грецьку, італійську [...]»⁴. Важливим елементом тутешнього світу, що його описували дипломати, були чутки, які часто-густо заповнювали інформаційні лакуни їхніх повідомлень. І все ж, попри всі ці обмеження, дипломатичне листування має важливі переваги як джерело до вивчення відображених у ньому соціокультурних ландшафтів.

Докладно й регулярно нотуючи доступну їм (не лише від агентів на терені, але й від утаємничених посадовців та суспільних еліт) інформацію щодо зовнішнього й внутрішнього

⁴ Archives diplomatiques du Ministère des affaires étrangères [Courneuve, France] (ДААІ – АД), série «Correspondance consulaire et commerciale» (ДААІ – ССС), sous-série «Odessa», vol. 1, f. 159v. [Note pour le ministre des relations extérieures, juillet 1808].

становища країни перебування, яка охоплювала дані про політичне, соціальне, економічне, мистецьке тощо життя, фіксуючи найважливіші тенденції, події та постаті, а іноді й унікальні розмови з останніми, дипломати не лише інформували свої уряди, але й залишили історикам джерела. Цей погляд – почасти збоку, а почасти зсередини – часом дивує аналітичною проникливістю та увагою до довгих історичних трендів, які загалом не характерні для свідчень представників місцевих соціумів.

У цьому контексті неоціненним може стати глибоке вивчення фондів іноземних посольств у Санкт-Петербурзі, Відні, Будапешті, Празі, Бухаресті, Варшаві, Москві. Наведу лише один приклад значення документів іноземних МЗС щодо української історії в контексті загальноєвропейського торговельного обміну. Швидкий прогрес цукрової промисловості у правобережних і лівобережних губерніях став наслідком приєднання Росії в 1807 р. до режиму континентальної блокади та суттєвого подорожчання цукру з колоній через припинення ввезення англійських товарів. Своєю чергою, соціокультурний феномен надмірного споживання спиртних напоїв в українському селі був обумовлений закриттям англійських ринків для російського експорту спирту та переорієнтації цієї галузі на внутрішнього споживача, а отже, істотного здешевшення трунків. Цю тенденцію характеризують донесення посла в Росії Армана-Огюстена Коленкура, що зберігаються в Національному архіві Франції⁵. Іноземні архіви, наприклад, дають ключі для осмислення ролі Криму як точки зіткнення

⁵ Archives Nationales [Paris, France], 95 AP [Caulaincourt], carton 7.

геополітичних дискурсів наймогутніших держав світу в середині XIX ст., України як сфери розширення на схід інтересів Німецької імперії та Антанти в 1918–1919 рр. тощо⁶.

Фактично першим в українському історіографічному просторі досвідом зіставлення, обговорення та синтезування окремих досвідів досліджень в іноземних дипломатичних архівах у загальну теоретико-методологічну картину став організований 19 квітня 2016 р. в Українському католицькому університеті семінар-робітня «Архіви консульських представництв іноземних держав як джерело до вивчення української історії XIX – першої половини XX ст.». Учасниками цього семінару, який разом із дискусією тривав п'ять годин, стали четверо українських науковців-новаторів. У збірнику увазі шановного читача пропонуються адаптовані версії виступів Вадима Ададура (УКУ), Богдана Чуми (УКУ), Ігоря Жалоби (Дипломатична академія при Міністерстві закордонних справ України) та Романа Сироти (Львівський національний університет імені Івана Франка), які поділилися своїм унікальним досвідом роботи, відповідно, в дипломатичних архівах Франції, Іспанії, Австрії та Великобританії. Хоча географічні й хронологічні рамки згаданих досліджень є різноплановими, їх поєднує в змістову цілість не лише використання однотипних джерел, але й спільне бажання авторів якісно оновити спосіб репрезентації української історії.

Вадим Ададуров

---

⁶ В. Ададуров. *Вписування української історії в європейський контекст*, с. 38–39.

INTRODUCTION

UKRAINIAN HISTORY OF THE 19TH-20TH CENTURIES IN FOREIGN DIPLOMATIC ARCHIVES

Trade, missionary and diplomatic relations are the oldest forms of dialogue between different social cultures. They steadily covered territories, where new dynamics of social and economic processes was observed and stable political conditions created. Starting from the end of the 18th-19th centuries, the territories which are now part of Ukraine, and then belonged to the Russian empire demonstrated outstanding example of the involvement into the beyond-regional dialogue of cultures. These territories included not only the Black Sea region which was conquered by Russia during her wars with Ottoman Empire and Crimean Khanate, but also historical provinces of Podolia, Volyn' and "Polish Ukraine", which were incorporated into the empire after the divisions of the Polish Commonwealth. These regions integrated rapidly into the European economic exchange, due to the increase of highly

ПІСЛЯМОВА

У 2007 р. упорядник цієї монографії вперше в історіографії показав переваги залучення до реконструкції української історії документів французьких консульських установ, що діяли з 1803 р. у портах Північного Причорномор'я. Від того часу минуло десять років, протягом яких така джерельна база поступово ввійшла в моду: тепер уже низка істориків з різних наукових осередків України використовує у своїх студіях документи консульських установ іноземних держав. Четверо з них є авторами цієї книги. Проте до неї, з різних причин, не ввійшли, наприклад, розвідки бердянських істориків Ігоря Лимана й Вікторії Константінової, основані на матеріалах консульських установ Великобританії, що діяли на узбережжі Азовського моря в другій половині XIX ст., чи архівні напрацювання київського професора Олексія Кураєва стосовно німецьких консульств в Одесі та Миколаєві на зламі XIX–XX ст.

Немає сумніву, що коло українських авторів, які звертатимуться до консульських архівів іноземних держав, буде розширюватися. Тому нагальним завданням стало окреслення, хай

навіть у загальних рисах, теоретичних питань, які мають спільний для всіх розвідок цього напрямку характер, дослідницьких кластерів (торгівля, виробництво, споживання, демографія, урбанізація, шляхи, епідемії, еміграція, почасти навіть політична історія), інтердисциплінарної методології, яку можна застосувати до наративів, створених у різні часові проміжки в різних країнах.

Запропонована увазі наукової громадськості колективна монографія виконує це завдання, попри хронологічну різноплановість та унікальність національних традицій проаналізованих у ній консульських наративів. Об'єднальним моментом для її авторів стали не тільки той самий досліджуваний історико-культурний регіон – Північне Причорномор'я, але й спільність тем, що порушуються в аналізованих документах, яка пов'язана з однотипністю інтересів консульських агентів. Важливим викликом, однак, залишається розширення географічного ареалу документів. Зокрема, від дослідників української історії все ще очікують свого опрацювання архіви інших «гравців» на південному ринку Російської імперії: Неаполітанського королівства, а згодом Італії, Оттоманської Порту, США, Данії, Нідерландів, Бельгії. Археографічне опрацювання та коментована публікація документів із європейських дипломатичних архівів неодмінно стане другим етапом розвитку цього напрямку студій, за яким неухильно настане час для створення праць узагальнюючого характеру.

Вадим Ададуров

Наукове видання

*Серія «Видання Кафедри світової історії
нового і новітнього часу УКУ»*

Число 1

**АРХІВИ КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ**

*Колективна монографія
за ред. Вадима Ададурова*

Літературне редагування Рената Кивеляк

Коректура Ярослава Цап'як

Макет Ростислав Рибчанський

Технічне редагування Марія Ткач

*На обкладинці: світлина головного читального залу
Національного архіву в Парижі (фото В. Ададурова)*

Підписано до друку 22.09.2017.

Папір книжковий. Формат 70х100/32.

Умовн. друк. арк. 6,2. Обл.-вид. арк. 5,1 Гарнітура Arno Pro.

Видавництво

Українського католицького університету

вул. І. Свенціцького, 17, 79011 Львів

факс: (032) 240 94 96; e-mail: ucupress@ucu.edu.ua

www.press.ucu.edu.ua

Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом у друкарні «Коло»,

вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич 82100

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 498 від 20.06.2001

Printed in Ukraine